

YALÇIN, SÜLEYMAN KAAN (2018). AZERBAIJAN TÜRKÇESİ GRAMERİ, İSTANBUL: KESİT YAYINLARI, ISBN 978-6059408-94-3, 448 SAYFA

Murat AKA*

Özet

Azerbaycan Türkçesi hakkında Türkiye’de ve Türkiye dışında pek çok çalışma yapılmaktadır. Son çalışmalardan biri de Azerbaycan Türkçesi Grameri adıyla Doç. Dr. Süleyman Kaan Yalçın’a aittir. Eserde Azerbaycan Türkçesinin ses ve şekil bilgisi önceki çalışmalara göre daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve gerektiği yerlerde tarihî ve çağdaş karşılaştırmalara başvurulmuştur. Eser genel olarak bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti’nin, bir diğer ifadeyle Kuzey Azerbaycan yazı dilinin detaylı gramer incelemesini içermektedir. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesi Grameri isimli eserin tanıtımı yapılacaktır.

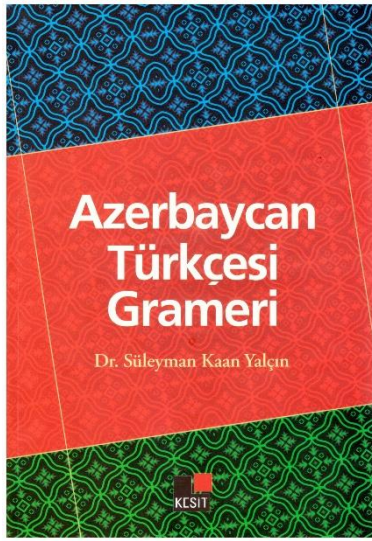
Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi.

YALÇIN, SÜLEYMAN KAAN (2018). A GRAMMAR OF AZERBAIJAN TURKISH, KESİT PUBLICATIONS, ISBN 978-6059408-94-3, 448 PAGES

Abstract

Many studies is conducted about Azerbaijan Turkish in Turkey and outside of Turkey. One of the recent studies about Azerbaijan Turkish was carried out by Assoc. Dr. Süleyman Kaan Yalçın. His study was published as a Grammar of Azerbaijan Turkish in 2018. The study has dealt with phonetics and morphology of Azerbaijani Turkish in much more detailed way compared to previous studies. Historical and modern comparisons are also made occasionally in the book. In generally, The study is detailed grammar (phonetics and morphology) about written language of Republic of Azerbaijan. In other words, It includes grammar of Northern Azerbaijan Turkish. In this paper, the book called a Grammar of Azerbaijan Turkish will be introduced.

Key Words: Azerbaijan Turkish, Phonetics, Morphology

Oğuz grubu Türk lehçelerinden biri olan Azerbaycan Türkçesi bugün siyasi olarak daha dar bir alanı temsil etse de dil coğrafyası bakımından Doğu Anadolu, Güney Kafkasya, Kafkas Azerbaycan’ı, İran Azerbaycan’ı Kerkük ve Irak-Suriye Türkleri bölgelerini içine alırken, dil tarihi açısından sözü edilen coğrafyalarda, Batı Türkçesinin ilk ortaya çıktığı çağlar olan XIII-XIV. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Batı Türkçesinin ortasında yer alarak bugün İran sınırları içerisinde kalan Güney Azerbaycan konuşma diliyle ve Türkiye Türkçesinin doğu ağızlarıyla olan bağlantısı ile geniş bir dil coğrafyasına sahip olması ve edebiyatının da Türkmen ve Çağatay edebiyatları ile Türkiye Türkçesinin edebiyatları arasından yer alması sebebiyle Azerbaycan Türkçesi her

* Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: maka@firat.edu.tr,

zaman Türklük bilimi araştırmalarının gündeminde olmuştur (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014: 95-96). Yüzyılın başından beri Azerbaycan Türkçesiyle ilgili hem Türkiye’de hem de Türkiye dışında pek çok çalışma yapılmıştır. Türkiye’de şu ana kadar Azerbaycan Türkçesiyle ilgili olarak başta Muharrem Ergin olmak üzere Zeynep Korkmaz, Fuat Bozkurt, Ahmet Buran-Ercan Alkaya Süleyman Kaan Yalçın, Levent Doğan-Ahmediyev-Efendiyev-Oğuzhan Durmuş tarafından Azerbaycan Türkçesinin genel hatlarıyla ele alındığı veya kısa bölümler halinde işlendiği çeşitli gramer çalışmaları ortaya konulmuştur. Bu konuda Türkiye’deki son çalışmalardan biri de Doç. Dr. Süleyman Kaan Yalçın’a aittir. Daha önce Çağdaş Türk lehçeleri ve Azerbaycan Türkçesi üzerine pek çok önemli çalışması da bulunan Yalçın’ın kitabı *Azerbaycan Türkçesi Grameri* adıyla 2018 yılında Kesit Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Çalışma, yazarın kendi ifadesiyle belirtmek gerekirse, Türkiye’de Azerbaycan Türkçesi ile ilgili yapılmış gramerlerden farklı olarak ses ve şekil bilgisinin ayrıntılı olarak işlendiği orijinal kaynaklardan alınan örneklerle desteklendiği ve bazı yerlerde tarihî dönemlerle karşılaştırmaların yapıldığı bir eserdir. Eserin incelenmesine esas olan yazı dili Türkiye Türkçesi etkisindeki Bakü, Karabağ ve Tebriz ağızları üçgenine dayanan Kuzey Azerbaycan Türkçesidir, bir diğer ifadeyle Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yazı dilidir (Yalçın, 2018: 29, 58).

Eser, esas itibarıyla *Giriş (s.39-57)* *Ses Bilgisi (s.61-169)*, *Şekil Bilgisi (s.171-405)* ve *Azerbaycan Türkçesi Metin Örnekleri (s.425-448)* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Yazar, Azerbaycan Türkçesinin ses ve şekil bilgisi incelemesine geçmeden önce çalışmanın giriş bölümünde *Oğuz Adı (s.39-40)*, *Tarihte Oğuzlar (s. 41-45)*, *Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişimi ve Türk Lehçeleri İçerisindeki Yeri (46-49)*, *Azerbaycan Adı (s.50-52)* ve son olarak *Azerbaycan Türkçesinin Tarihî Gelişimi ve Türk Lehçeleri İçerisindeki Yeri (s.53-57)* başlıklarıyla Azerbaycan Türkçesinin tarihsel olarak gelişimini ve çağdaş Türk lehçeleri içerisindeki yerini ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışmıştır.

Ses Bilgisi (s.61-169) ve *Şekil Bilgisi (s.171-405)* çalışmanın inceleme bölümlerini oluşturmaktadır. Ses Bilgisi bölümü *Ünlüler (s. 61-75)* *Ünsüzler (76-94)* ve *Ses Özellikleri ve Ses Olayları (s. 95-169)* olmak üzere üç alt başlıkta ele alınmıştır. Bunlardan ilk ikisi, yöntem bakımından birbirine paralellik göstermektedir. Yazar, buna göre Azerbaycan Türkçesinde yer alan ünlü ve ünsüzleri ayrı ayrı özelliklerine göre sınıflandırıp tablo halinde gösterdikten sonra her birinin sırasıyla genel özelliklerini, başta, ortada ve sondaki durumlarıyla sesletim özelliklerini detaylı olarak aşağıdaki gibi ortaya koymuştur (Yalçın, 2018: 66).

1.2.5. /e/

Ön damakta geniş ve düz olarak telaffuz edilen bir ünlüdür. Bu ünlü telaffuz edilirken dil ucu ön alt dişlerin üstüne dokunur, dilin orta ve ön kısmı sert damağa doğru oldukça yükselir, alt çenenin daha da aşağı inmesiyle oluşan geniş boşluktaki hava akımı yanlara doğru açılmış dudaklara temas etmeden geçer (Demirçizade, 2007: 44). Oldukça geniş ve açık bir şekilde telaffuz edilen bu /e/ ünlüsü Türkiye Türkçesindeki e’den daha da geniş bir e’dir (ÇTYD-1:104).

/e/ ünlüsü Türkçe sözcüklerde başta, ortada ve sonda bulunabilir: el “halk”, et “et”, eniş “iniş”, sen “sen”, demir “demi”, çiçek “çiçek”, çene “çene”, tike “parça”, dere “dere”.

/e/ ünlüsü alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda bulunabilir: elac (<Ar. eīlāc) “ilaç”, ejdeha (<Far. ejderhā) “ejderha”, tesir (<Ar. te’sīr) “etki”, tesir”, menzum (<Ar. manzūm) “manzum”, teleb (< Ar. taleb) “istek”, köhne (< Far. kohne) “eski”.

/e/ Ünlüsünün Telaffuz Özellikleri

Azerbaycan edebî dilindeki /e/ ünlüsü genellikle normal uzunlukta telaffuz edilir. Fakat Azerbaycan Türkçesinde özellikle Arapçadan alınmış

bazı sözcüklerin asıllarında bulunan ayın ve hemzeler düşürülür ve düşen ayın ve hemzeden önce yer alan a ünlüsü Azerbaycan Türkçesinde uzun e gibi telaffuz edilir. bēzi (< bazı) (Ar. baʿz) “bazı”, vēde (< vade) (Ar. vaʿde) “vade”. Israrlı seslenme durumlarında mēn “ben”, Hasēn “Hasan” veya vurgu yoluyla soru oluşturma durumlarında /e/ ünlüsü uzun telaffuz edilir. sēn? “sen mi?”, evē? “eve mi” (Demirçizade, 2007:164).

Ses bilgisinin *Ses Özellikleri ve Ses Olayları* (s. 95-169) üçüncü alt başlığında Azerbaycan Türkçesinde *ünlüler* ve *ünsüzlerdeki* ses olayları ele alınmıştır. Yazar, ünlülerle başlayarak ilk önce Azerbaycan Türkçesindeki ünlü uyumlarını, ünlü değişimlerini ve ünlü türemelerini daha sonra ünsüzlere geçerek ünsüz uyumlarını ve ünsüz değişimlerini incelemiştir. Aşağıda ü > Ø ses olayında görüldüğü gibi yazar söz başındaki, içindeki ve sonundaki durumlarına göre Azerbaycan Türkçesindeki ses olaylarının Türkçe ve alıntı sözcüklerdeki görünümünü, eğer varsa tarihî dönemlerdeki (TD.) ve çağdaş lehçelerdeki (ÇL.) gerçekleşmelerini ortaya koymuştur. Eserde tespit edilen ses olayları, Türkçe kökenli sözcüklerin Ana Türkçe (AT), Ana Oğuzca (AO) ve Eski Türkçe (ET) şekilleri, alıntı sözcüklerin de kaynak dildeki (Ar., Far. gibi) şekilleri esas alınarak belirlenmiştir. İnceleme yöntemi, eserden alınan aşağıdaki bölümde açıkça görülmektedir (Yalçın, 2018:133).

3.2.7.2.9. ü > Ø

Azerbaycan Türkçesinde özellikle iç seste vurgusuz ünlü olarak bulunan ü ünlüsünün düşürüldüğü görülür: ET. köñül “gönül” AO. köñül < Az. (köñülüm >) könlüm “gönlüm”; ET. Köküz < AO. köküz > Az. köks “gögüs”; ET. ötgürü/ötkürü < Az. ötrü “ötürü” (Tekin, 2003a: 248; Choi, 1992: 276-310; Gülensoy, 2007:676).

ü ünlüsünde görülen düşme olayı Türk dilinin tarihî dönemlerinde ve çağdaş lehçelerinde de görülmektedir.

TD. ET. tük- < (tük-ül- >) Krh. töklün- “dökülmek”; ET. tük- < (tökül- >) Hr. töklür “dökülür”; ET. köñül < Hr. köñ(ü)l “gönül”; ETT. (köñül-üm >) könlüm “gönlüm” (Tekin 2003a:255; Gabain, 2003: 285; DLT-II: 244; Ata, 1998: 259).

ÇL. Et. köñül “gönül” > Gag. gönlüm; TT. gönlüm; Trkm. köñlüm “gönlüm” (Tekin, 2003a: 248; Kara, 2001:18; Choi, 1992:276)

Alıntı Sözcüklerde: böht (< Ar. bühüt) “yalan, iftira”, hökmran (< Ar. hüküm < hükm + Far. rān) “hükümdar, zümrüd (Ar. zümürüd) “zümrüt, zirzeber (Far. zir ü zeber) “altüst”, zebt-rebt (Ar. zabt ü rabt) “düzen, asayiş”.

İncelemenin ikinci bölümü olan *Şekil Bilgisi* (s.171-405), Basit Sözcükler, Türemiş Sözcükler, Yapım Ekleri, İsim, Sıfat, Zamir, Zarf, Fiil, Bağlaç, Edat ve Ünlem alt başlıklarından oluşmaktadır. Yapım ekleri (s.172-210), isimden isim, fiilden isim, isimden fiil ve fiilden fiil şeklinde tasnif edilmiş ve aşağıda gösterildiği gibi her yapım eki başlıklarıyla birlikte verilmiştir. Aşağıda görüldüğü üzere, ayrıca yeri geldikçe eklerin kökeniyle ilgili ve köke kazandırdığı anlam ve işlevler hakkında açıklamalar yapılmıştır (Yalçın, 2018: 181).

3.1.38. +ımsov (< ım+sıg)

Adlara, özellikle renk adlarına ve tat bildiren sıfatlara gelerek benzerlik, gibilik bildiren sıfatlar türetir. Bu birleşik ekin içerisinde yer alan +sov eki Eski Türkçedeki +sıg ekinin değişmiş biçimidir (Korkmaz, 2003: 59).

Azerbaycan Türkçesinde çokça kullanılmaktadır: uzunsov “uzunumsu”, acımsov “acımsı”, göyümsov “mavimsi”, sarımsov “sarımsı”, delisov “deli gibi olan”.

Eserin *İsimler* bölümünde (s.211-246), Azerbaycan Türkçesindeki çokluk, iyelik, hâl ve bildirme gibi isme gelen çekim ekleri ele alınarak bu eklerin işlevleri ve kullanımları ortaya konulmuştur. Örnek verilecek olursa çokluk ekinin çokluk işleviyle birlikte yaklaşıklık, abartı, kuvvetlendirme, nezaket, topluluk, ortaklık gibi on bir işlevi tespit edilmiştir. Yine yalın hâlin, bulunma ve yönelme hâli yerine kullanılması şeklinde bazı farklı kullanımlara sahip olduğu belirtilmiştir. *Sıfatlar, zamirler ve zarflar* (s. 246-270) görev ve anlamlarına göre ayrılarak incelenmiştir. Çalışmanın *Fiiller* bölümünde (s.270-359) Azerbaycan Türkçesindeki şahıs ekleri, basit ve birleşik kipler, yardımcı fiiller ve fiilimsiler incelenmiştir. Buna göre yazar şahıs eklerini iyelik kökenli, zamir kökenli ve emir kiplerinde kullanılan şahıs ekleri olarak üç tipte ele almıştır. Kipleri incelerken Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bir kipin öncelikle biçimbilgisel ve sesbilgisel görünümünü ve şahıslara göre çekimini verdikten sonra işlevlerini örneklendirerek sıralamıştır. Herhangi bir zamanı gösteren birden fazla fiil çekim şekli varsa onları tiplerine göre ayırmıştır. Diğer bir ifadeyle bilinen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman terimi gibi temel işlevlerini söz konusu kip ekinin adı olarak almak yerine işlevlerin çeşitliliğini göz önünde bulundurarak I. tip, II. tip ve III. tip terimlerini tercih etmiştir. Yani yazar, fiil kiplerinin işlevlerinin de ortaya konulmasına ağırlık vermeye çalışmıştır. Örneğin geçmiş zaman kipleri için I. tip geçmiş zaman eki -dI/dU ekinin yaklaşık sekiz işlevinden bahseder: 1. Konuşanın hem şahit olduğu hem de olaya iştirak ettiği konuşma anında bitmiş olan iş ve hareketi bildirir. 2. Konuşanın iştirak etmediği fakat şahit olduğu konuşma anında bitmiş olan iş ve hareketi bildirir. 3. Bu kip bazen konuşanın tanık olmadığı ancak gerçekleştiği bilinen olay veya bilgilerin anlatımında da kullanılır. Kipin bu işlevde kullanımına daha çok masal, destan gibi anlatılarda rastlanır. 4. Seyrek olarak geniş zaman ifadesiyle kullanıldığı görülmektedir. 5. Nadiren gelecek zaman ifadesiyle kullanıldığı görülmektedir. 6. Nadiren de şimdiki zaman ifadesiyle kullanıldığı görülmektedir. 7. Bazen de öğrenilen geçmiş zaman ifadesiyle kullanılır. 8. Herhangi bir kaynaktan alınmış olan bir bilginin veya tarihî olayın anlatımında genellikle bu kipten faydalanılır (Yalçın, 2018: 272-275). Görüldüğü gibi kipleri kılınıp, görünüş ve kipliğin terminolojisiyle ifade etmemiş olsa da sıraladığı işlevlerle fiil çekiminin kılınıp, görünüş ve kiplik özelliklerini ima etmektedir. Yardımcı fiiller, tasvir fiilleriyle oluşmuş olanlar, bir isim ve bir fiilden oluşanlar ve anlamca kaynaşmış olan birleşik fiiller olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır. Buna göre Azerbaycan Türkçesinde en fazla kullanılan tasvir fiilleri genel olarak şöyledir: at-, bil-, bit-, çık-, dur-, düş-, gel-, gêt-, keçî qal-, qurtar-, ol- ve tök-. İsimleri fiilleştiren başlıca yardımcı fiiller et-, èle- ve ol- fiilleridir. Yazar bu fiilleri ayrı ayrı başlıklandırarak tasvir fiillerin anlam ve kullanımlarını ismi fiilleştiren yardımcı fiillerin de yardımcı fiil işlevlerini tanıklarıyla ortaya koymuştur. Fiilimsiler ise isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil şeklinde ayrılmış ve yine her fiilimsi eki başlıklandırılarak ses bilgisel, biçim bilgisel ve işlevleri bakımından ele alınmıştır. Sıfat-fiiller ayrıca geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman bildirmelerine göre gruplandırılmıştır.

Yazar, gramer kitaplarında işlevlerine göre çok farklı şekillerde tasnif edilmiş olan *Bağlaçları* (s.360-378) Azerbaycan Türkçesinde görev ve işlevlerine göre sıralama bağlaçları, denkleştirme bağlaçları, karşılaştırma bağlaçları, pekiştirme bağlaçları, cümle başı bağlaçlar olmak üzere beş ana başlıkta sınıflandırmış ve buna göre incelemiştir. *Edatların* (s.379-394) incelenmesinde ise biçimbilgisel bir tasnif benimsenmiştir. Buna göre yazar, edatları yalın hâlde bağlanan edatlar, yönelme hâliyle bağlanan edatlar, çıkma hâliyle bağlanan edatlar şekilden üç ana başlığa ayırdıktan sonra edatların anlamsal işlevlerini, her edatı tanıklarıyla birlikte incelerken ortaya koymuştur. Azerbaycan Türkçesindeki *Ünlemlerin* (s. 395-405) incelenmesine esas olan tasnif, bağlaçlarda olduğu üzere anlam ve işleve göre olmuş ve ünlemler; duygu ünlemleri, sorma ünlemleri, gösterme ünlemleri ve cevap ünlemleri başlıkları altında incelenmeye tabi tutulmuştur. Yazar, kaynakçadan sonra Azerbaycan Türkçesinden seçilmiş metin örneklerini bir araya getirerek çalışmasına son vermiştir. Yusif Vəzîr ÇƏMƏNZƏMİNLI Zəlîmxan YAQUB, Orhan FİKRƏTOĞLU, Əhməd CAVAD, Mir CƏLAL, Almas YILDIRIM, Səməd VURGUN,

Bəxtiyar VAHAPZADƏ, Məhdi HÜSƏYN, Abudlla ŞAİQ, Cəfər CABBARLI gibi şair ve yazarlardan yedisi düz yazı, altısı şiir olmak üzere toplam on üç metin bir araya getirilmiştir.

Azerbaycan Türkçesi Grameri kapsamı ve yönetimiyle Türkiye’de büyük bir boşluğu doldurarak alana önemli bir katkı sağlamıştır. Büyük bir titizlikle hazırlanmış olduğu eserinden dolayı Doç. Dr. Süleyman Kaan Yalçın’ı kutluyor ve kendilerine teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Kaynakça

BURAN, A., ALKAYA, E., & YALÇIN, S. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1 Güneybatı / Oğuz Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.

YALÇIN, S. K. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.